

СТОРІНКА ВЧЕНОГО

УДК 340.1

**ДО ПИТАННЯ
ПРО ДОКТРИНАЛЬНІ ЮРИДИЧНІ ПОМИЛКИ:
ПРИРОДА ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ****Н. М. Оніщенко***доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
заслужений юрист України*

Серед багатьох ракурсів, форматів, підходів до ефективності законодавства та дієвості права лишається, на нашу думку, значний масив проблематики, що не зазнав повного доктринального вивчення, а це свідчить про необхідність вирішення нових завдань науковою спільнотою задля надання відповідних дієвих рекомендацій для юридичної практики.

Насамперед декілька узагальнень. Багато нарікань на недосконалість юридичної практики можна зустріти майже в кожній науковій публікації. Про це йдеться у звітах різних інстанцій і організацій, це наголошується щодо ефективності різних реформ, які проводяться сьогодні в державі. Втім, не тільки прорахунки юридичної практики, але й помилки доктрини, на жаль, мають місце у правовому розвитку сьогодення. Спробуємо розглянути це детальніше. Мова піде про юридичні помилки взагалі і доктринальні помилки зокрема. Звернемося до категоріального апарату.

Помилки — неправильність, неточність, некоректність результату [1, с. 1041]; неправильність в діях, думках [2, с. 477]; неправильність, невірність, необережний проступок, ненавмисне спотворення чого-небудь [3, с. 451]; неправильність у вчинках, міркуваннях [4, с. 596].

Після дефініціарного ряду звернемося до сутності питання. Юридична помилка найчастіше трактується як негативний результат, обумовлений

ненавмисними, неправильними діями суб'єктів юридичної діяльності (добросовісна помилка). Керуючись цим трактуванням, розглянемо ознаки (властивості) юридичних помилок. Вони полягають у такому.

По-перше, слід дослідити ненавмисність помилки. Суб'єкт, який припустився помилки, керувався припущенням правильності (адекватності) своїх дій. Він діяв сумлінно, тобто помилка виникла в результаті добросовісного поведіння (поведінки). При цьому відсутній намір, умисел щодо здійснення помилки, нехтування законом, обов'язком з боку осіб, які займаються юридичною діяльністю.

За ознакою неумисного поведіння прийнято розрізняти юридичну помилку і правопорушення. Помилка виключає винність, оскільки виникає без попереднього свідомого наміру. Інакше кажучи, помилка виникає випадково, в той час як правопорушення — завжди усвідомлений акт поведінки, і для констатації правопорушення необхідно встановити його юридичний склад.

По-друге, чинне законодавство не передбачає юридичної відповідальності за вчинення юридичної помилки. Звичайно, помилка перешкоджає здійсненню суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, тому вона потенційно визначає право вимагати її виправлення та юридичний обов'язок відповідного суб'єкта усунути цю помилку.

По-третє, юридична помилка завжди призводить до негативного результату. Це проявляється в тому, що помилки до певної міри перешкоджають реалізації прав, свобод людини, охоронюваних законом інтересів, погіршують становище суб'єктів права, перешкоджають виконанню державою завдань і цілей, ведуть до інших деструктивних явищ.

По-четверте, юридична помилка повинна бути суттєвою за змістом і очевидною за формою. Технічні помилки, що не мають практичної значущості, в окремих випадках можуть бути проігноровані у процесі реалізації нормативного правового акта. Але найчастіше такі помилки також підлягають виправленню в установленому законодавством порядку.

По-п'яте, для юридичної помилки характерно, що її здійснює орган чи посадова особа, які мають право займатися правотворчою, правореалізаційною або інтерпретаційною діяльністю, тобто суб'єкти, що володіють відповідною правосуб'єктністю, за якими це право закріплено державою або їм делеговано (органи місцевого самоврядування, суб'єкти локальної правотворчості); або помилки допускаються представниками наукового осередку, в такому випадку мова іде про доктринальні помилки.

По-шосте, серед властивостей юридичних помилок — процедурний характер їх виявлення та виправлення. Це означає, що юридичні помилки

можливо виявляти і виправляти не в довільному порядку, а тільки за певною процедурою.

По-сьоме, для виправлення юридичних помилок використовуються спеціальні засоби, наприклад, скасування судового рішення, визнання акта нечинним, таким, що не підлягає застосуванню, тощо.

По-восьме, юридична помилка повинна бути офіційно визнана у передбаченому законом акті. Без такого акта цілком можливо суб'єктивне оголошення тих чи інших дій або акта помилковими і, як наслідок, відмова від їх виконання (виправлення).

По-дев'яте, юридичні помилки характеризуються казуальністю: помилка, вчинена за певних обставин, не обов'язково спричинить помилки в іншого суб'єкта за аналогічних умов.

Причини виникнення юридичних помилок неоднорідні за своєю природою і механізмом впливу на поведінку та дії суб'єктів.

До об'єктивних причин появи юридичних помилок слід віднести постійний розвиток суспільних відносин, адже законодавець і інші юридичні органи та установи не завжди встигають за вимогами життя. У результаті чинне законодавство відстає від динаміки суспільних відносин і стає в окремих своїх положеннях, частинах і навіть галузях помилковим, оскільки не відповідає суспільним реаліям. До об'єктивних причин можна віднести і суперечність між індивідуальними та суспільними інтересами (держава не завжди знаходить відповідні шляхи вирішення цієї проблеми), а також низьку інтенсивність доктринальних розробок, зокрема їх оприлюднення, в тому числі у форматі наукових обговорень.

Разом із тим на появу помилок великий вплив справляють суб'єктивні чинники, обумовлені особистісними якостями людини, її поведінкою, діями. Серед таких причин в юридичній літературі називають невисокий рівень підготовки фахівців у галузі юриспруденції, недостатній професіоналізм законодавців, тих, хто застосовує право, колізії чинного законодавства, прогалини та інші деструктивні прояви; велику службову завантаженість працівника, несприятливі умови діяльності, недоліки у підборі і розстановці кадрів, певну наукову упередженість представників наукової сфери.

До суб'єктивних причин юридичних помилок можна віднести порушення вимог юридичної техніки, неякісну роботу розробників правових актів та експертів тощо.

Більшість доктринальних помилок детермінована неухважністю, недбалістю в роботі, некваліфікованим вивченням матеріалів, неправильною інтерпретацією отриманої інформації та ін.

Не кожна юридична помилка неминуче призводить до негативних наслідків для суб'єктів права, але будь-яка помилка може бути потенційно небезпечною і слугувати причиною появи інших помилок.

Юридичні помилки класифікуються за чотирма основними групами: правотворчі, правозастосовні, інтерпретаційні і доктринальні.

Охарактеризуємо кожен з названих груп.

Для класифікації правотворчих помилок можуть бути застосовані різні критерії та багаторівнева диференціація, що свідчить про безліч проявів правотворчих помилок.

Вони поділяються залежно від суб'єкта (органи державної влади, муніципальні органи тощо); за стадіями правотворчої роботи (помилки на стадії реалізації правотворчої ініціативи, помилки в обговоренні проекту акта, наприклад, порушення процедури голосування; на стадії опублікування та надання чинності акту).

Для правозастосовних помилок характерним є те, що вони виникають у процесі державно-владної діяльності під час вирішення правових спорів і конфліктів.

Виокремлюються такі види правозастосовних помилок.

По-перше, залежно від правового становища учасників правозастосовного процесу помилки поділяться на: а) ті, що вчинені суб'єктами такого процесу (помилки слідчих, суддів, прокурорів тощо); б) помилки інших учасників процесу (свідків, потерпілого, експерта тощо).

По-друге, залежно від виду норми права бувають помилки у застосуванні норм матеріального та процесуального права.

По-третє, враховуючи стадії правозастосовного процесу, розрізняють:

а) помилки суб'єктів правозастосування в процесі виявлення й аналізу фактичних обставин справи. Це помилки оцінювально-пізнавальні та організаційно-тактичні; б) помилки у кваліфікації; в) помилки у прийнятті рішення тощо.

Інтерпретаційні помилки (помилки тлумачення) займають певне місце в юридичній практиці. Види інтерпретаційних помилок залежать від порушеного правила. Відповідно, можна виокремити помилки, що виникають при використанні граматичного, логічного, систематичного, телеологічного, історико-політичного, функціонального та інших способів тлумачення, а також помилки тлумачення за обсягом. Що стосується тлумачення за обсягом, то тут можливі помилки, пов'язані з необґрунтованим обмежувальним або, навпаки, необґрунтованим поширювальним тлумаченням, також такі

помилки можуть мати місце у деяких випадках «захоплення» буквою закону без врахування його «духу».

Доктринальні помилки не достатньо вивчені в юридичній науці. Головна їхня особливість полягає в тому, що вони виникають не тільки як наслідок омани в науці, а й тісно пов'язані з економікою, правовою політикою держави. Як допущена в нормативному правовому акті, доктринальна помилка є одночасно правотворчою помилкою. Дослідники відзначають, що найбільш масштабними є негативні наслідки доктринальних помилок.

Уявляється можливим виокремити відмінні риси доктринальних помилок: 1) вони є наслідком омани розробників загальної або конкретної доктрини щодо справжніх властивостей, теоретичної та практичної значущості проведених наукових досліджень, узагальнень і висновків; 2) їх політичний, ідеологічний характер; 3) результат діалектичного пошуку істини в процесі цільового пізнання державно-правової дійсності, отже, це помилки у смислового процесі; 4) ненавмисне введення в практику правотворення неапробованих прийомів, способів і методів правової регламентації, в результаті чого виникає неправильна орієнтація суб'єктів юридичної діяльності.

Існує хибна думка, що доктринальні помилки не настільки очевидні, як інші види юридичних помилок, але вони можуть призвести до серйозної деформації права. Вчені справедливо відзначають, що концептуальні помилки неможливо усунути засобами юридичної техніки саме внаслідок їх політичного характеру.

На нашу думку, доктринальні помилки можна згрупувати у такі види:

1) у доктрині мало б бути опрацьовано питання, але, на жаль, цього не сталося, тобто питанню не приділялася належна увага. Це явище може характеризуватися як абсентеїзм, тобто відсутність наукових доробок у певній сфері, наприклад, до цієї проблематики може належати вивчення ролі, значення, формування та розвитку громадянського суспільства, оскільки цю проблематику стали інтенсивно вивчати тільки останнім часом. З'явилися відповідні монографічні та статейні публікації у вітчизняному правовому полі;

2) до другого виду доктринальних помилок можна віднести недоліки понятійно-категоріального апарату, в результаті чого в певній сфері досліджень виникає множинність термінів, що заважає їх адекватному розумінню та застосуванню. Наприклад, термін «правова система» характеризується безліччю дефініцій як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Така «розмитість» терміна заважає адекватному вивченню природи та сутності самого явища. Можливо, це стає причиною того, що цей термін існує тільки у док-

трині, так і не здобувши свого відображення у нормативно-правових актах різної юридичної сили;

3) третій різновид доктринальних помилок, на наш думку, є найбільш шкідливим: це інший «наголос», інший ракурс у науковому баченні проблем, що може призвести і призводить до значних деформацій, деструкцій у правовому розвитку. Так, довгий час роль держави розглядалась як «людина для держави», а не «державна для людини», що призводить до майже повної відсутності «людиноцентристських досліджень», людиноцентристська проблематика замовчувалася, не вважалася необхідною для вивчення, а це зумовило майже повну відсутність розробки інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством і людиною.

Виявлення будь-якого виду юридичних помилок вимагає їх усунення, виправлення, ліквідації. Як відомо, помилку краще попередити, ніж виправляти. Саме попередження слугує оптимальним засобом уникнення юридичних помилок.

Декілька слів про запобіжні заходи. Вони можуть поділятися на: загальні, стосовно усіх видів юридичних помилок; та спеціальні, стосовно доктринальних.

До числа запобіжних заходів прийнято відносити такі: 1) дотримання правил правотворчої і правозастосовної техніки; 2) узагальнення досвіду типізації та технології виявлення юридичних помилок; 3) підвищення рівня кваліфікації та професіоналізму працівників, зайнятих на державній службі і у сфері юридичної діяльності; 4) проведення попередньої експертизи правових актів, яка є необхідним технологічним етапом правотворчого і правозастосовного процесів і вирізняється компетентністю, обґрунтованістю, має науково-дослідний і безпосередньо практичний характер; 5) державна реєстрація актів, що, як і нотаріальне посвідчення документів, здатна попередити багато юридичних помилок.

До ефективних засобів усунення юридичних помилок належить тлумачення, особливо автентичне (авторське) та судове.

Однак точно спрогнозувати або запобігти кожній юридичній помилці неможливо, тому особливу значимість набуває усунення таких помилок.

Найефективнішими засобами боротьби з доктринальними помилками ми вважаємо:

- 1) підвищення рівня правової культури науковців;
- 2) удосконалення професійної підготовки наукових кадрів: аспірантської підготовки і підготовки докторів юридичних наук (призначення керівниками визнаних спеціалістів в означених наукових сферах), суворий

контроль за написанням дисертаційних досліджень, попереднє обговорення робіт на вчених радах наукових інституцій, участь у широких обговореннях на конференціях, ТВ-програмах. Кожний здобувач наукового ступеня повинен оприлюднити наукові здобутки на засіданні відповідної вченої ради;

3) жорсткий контроль за якістю дисертаційних праць як з боку МОН України, так і з боку представників громадянського суспільства. Першочергово слід визначити актуальні напрями юридичних наукових розробок, потім виявляти і унеможлиблювати будь-які прояви плагіату в дисертаційних дослідженнях;

4) кандидатський іспит за спеціальністю повинен бути двоступеневим. Перша частина — та, що існує сьогодні — теоретичний іспит. Друга частина — практичне оприлюднення наукової проблематики шляхом читання публічних лекцій, надання у створених для цього центрах безоплатної правової допомоги;

5) запровадити на рівні великих наукових центрів держави постійно діючі майданчики для обговорення найважливіших проблем правотворення;

6) підвищення ролі і значення наукових фахових журналів, з одного боку, з другого — підвищення якості статей, що пропонуються до опублікування в них [5, с. 6–17].

Усунення юридичних помилок необхідно здійснювати в розумні терміни, щоб не допускати серйозного порушення прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права. Це загальна справа усієї наукової спільноти, громадянського суспільства, держави, кожного, кому не байдужа роль сучасної юридичної науки в контексті її європейського формування і розвитку.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
2. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. — М. : Советская энциклопедия, 1964. — 900 с.
3. *Даль В. И.* Толковый словарь русского языка. Современная версия. — М. : Эксмо, 2007. — 736 с.
4. *Кунць З. І.* Універсальний словник української мови. — Тернопіль : Навчальна книга. — Богдан, 2005. — 848 с.
5. Фаховий юридичний журнал в Україні: виклики життя, запити громадянського суспільства // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 11. — С. 6–17.

Онiщенко Н. М. До питання про доктринальнi юридичнi помилки: природа та шляхи подолання

Анотацiя. Цiкавим i маловивченим питанням сучасноi вiтчизняноi доктрини є питання, присвячене юридичним помилкам. Однак аналіз їх сутностi, природи та шляхів запобiгання є одним із найважливиших питань удосконалення юридичноi практики взагалі та підвищення ефективностi законодавства зокрема.

У статтi висвітленi види юридичних помилок, суб'єктивнi та об'єктивнi фактори їх виникнення. Особливий вектор розгляду присвячений доктринальним юридичним помилкам та шляхам їх запобiгання i усунення.

Ключові слова: помилка, юридична помилка, види юридичних помилок, доктринальна юридична помилка, запобiжнi заходи.

Онiщенко Н. Н. К вопросу о доктринальных юридических ошибках: природа и пути преодоления

Аннотация. Интересным и малоизученным вопросом современной отечественной доктрины есть вопрос, посвященный юридическим ошибкам. Впрочем анализ их сущности, природы и путей предотвращения является одним из важнейших вопросов совершенствования юридической практики вообще и повышения эффективности законодательства в частности.

В статье рассмотрены виды юридических ошибок, субъективные и объективные факторы их возникновения. Особый вектор рассмотрения посвящен доктринальным юридическим ошибкам и путям их предотвращения и устранения.

Ключевые слова: ошибка, юридическая ошибка, виды юридических ошибок, доктринальная юридическая ошибка, меры предосторожности.

Onishchenko N. M. As for Issue of Doctrinal Error: Nature and Ways to Overcome

Summary. Among many dimensions, formats, approaches to the effectiveness of legislation and efficiency of law there is, in our opinion, a significant massive of problems, which has not undergone a complete doctrinal study. This fact testifies the necessity to solve new tasks by scientific community in order to provide corresponding effective recommendations for legal practice.

First of all there are some generalizations. Many complaints about the imperfection of legal practice can be seen almost in each scientific publication. This is noted in reports of different instances and organizations; this is emphasized concerning the effectiveness of different reforms, which are being held in our country. Nevertheless, the errors of legal practice, as well as errors of doctrine unfortunately exist in the legal development of nowadays. We will try to consider it in details. We

will talk about legal errors in general and doctrinal errors in particular. We will apply to the category of staff.

Firstly, inadvertence of an error should be studied. A subject, who commits the error, proceeded from the assumption of correctness (adequacy) of his actions. He acted faithfully, in other words, the error appeared due to good faith treatment (behaviour). Herewith, there is no intention to commit error, to neglect law, the duty on behalf of persons, who perform legal activity.

Under the feature of unintended treatment there is a difference between legal error and offense. Error includes guilt since it appears without preliminary conscious intention. In other words, an error appears accidentally, while offence is always a conscious act of treatment and for the statement of offence it is necessary to fix its legal composition.

Secondly, the current legislation does not foresee legal liability for the commitment of legal error. Certainly, the error interferes into the implementation of performing the subjective rights and legal duties of participants of legal relations. Therefore, it potentially determinates the right to demand its correction and legal duty of corresponding subject to remove this error.

Thirdly, legal error always leads to negative result. This is performed in the fact that errors to some extent interfere into the realization of human rights and freedoms, interests protected by law, worsen the situation of subjects of law, interfere into the execution of objectives by state, lead to other destructive phenomena.

Fourthly, legal error must be substantial in contents and apparent in form. Technical insignificant errors in separate cases may be ignored in the process of realization of a normative and legal act. But more frequently, such errors also must be corrected in legislatively established order.

Fifthly, legal error is characterized by the fact that it is made by a body or an official authorized to perform law-making, law-enforcing and interpretative activity, in other words, subjects, which have corresponding legal subjectivity. This right is fixed for them by state or is delegated to them (local self-government bodies, subject of local lawmaking); or errors are committed by representatives of scientific branch. In such case we talk about doctrinal errors.

Sixthly, among the characteristics of legal errors there is procedural nature of their revealing and correction. It means that legal errors can not be revealed and corrected randomly, but only under certain procedure.

Seventhly, to correct legal mistakes special means are applied, for example, cancellation of a judgement, recognition of an act as invalid one or such as cannot be applied, etc.

Eighthly, legal error must be officially acknowledged in a legally foreseen act. Without such an act the subjective proclamation of certain actions or an act as false

ones is completely possible. Consequently, there can be refusal to execute (correct) them.

Ninthly, legal errors are characterized by causality: error committed under the first circumstances does not obligatory cause errors of another subject under the same conditions.

Reasons of appearing legal errors are heterogeneous by their nature and the mechanism of impact on the treatment and actions of subjects.

Key words: error, legal error, types of legal errors, doctrinal legal error, precautionary measures.